

Hiervan worden in dit tweedelig boek niet minder dan 3350 zegels beschreven en fotografisch weergegeven. Weggelaten zijn dubbels, zegeldragers en -fragmenten zonder herkenbare afdrukken, notariële handmerken en belastingzegels. Met onder meer als leidraad de richtlijnen van het Comité International de sigillographie worden achtereenvolgens gegeven 1e datum en plaats; 2^c naam van de zegeleigenaar (zowel te vinden in het stuk als in het zegelomschrift) en in afkorting de aard van het zegel; 3^c functie van de zegeleigenaar; 4e naam van de zegelbezitter en/of zegelaar, met andere woorden de persoon die opdracht tot zegelen heeft gegeven; 5^c omschrift en/of opschrift van het zegel; 6^e uiterlijke kenmerken; *T* omschrift en/of opschrift en uiterlijke kenmerken van het contrazegel; 8^e beschrijving van het zegelbeeld op het zegelveld; 9^c zegelclausule en 10^e bijzonderheden. Deze beschrijving is op een voorbeeldige manier gebeurd. De inleiding wordt afgerond met een notitie over de zegels die gebruikt werden door de broeders van de Duitse orde. Een uitvoerige index op de namen van personen, instellingen en plaatsen sluit het eerste boekdeel af.

Dat een dergelijk repertorium het belang van de loutere sigillografie overstijgt, hoeft geen betoog. Prosopografie, kunstgeschiedenis en institutionele geschiedenis zijn enkele van de bijzonderste terreinen waartoe de studie van de zegels een belangrijke bijdrage kan leveren. Maar ook historische aspecten van de materiële cultuur zoals bijvoorbeeld landbouw en scheepvaart kunnen dank zij de afbeeldingen van bijvoorbeeld eg en hoefijzer of bepaalde scheepstypes, die hier veelvuldig voorkomen, aardig vooruitgeholpen worden. Jammer dat de auteur daar in zijn inleiding niet dieper op ingegaan is. Betreffende het nut van de zegelkunde voor de diverse aspecten van de geschiedenis zie onder meer M. Pastoureaux, *Les sceaux. Typologie des sources du moyen âge occidental*, XXXVI (Turnhout, 1981) 62 vlg., een werk dat niet opgenomen is in de bibliografische lijst. De toegevoegde bijlagen met geestelijken (van paus tot pastoor), zegeltypen en gebruiksvoorwerpen vormen op dat vlak een uiterst bruikbaar hulpmiddel. Het repertorium dat hier wordt aangeboden, krijgt van ons over de hele lijn een positieve waardering, evenwel overschaduwed door een zware typografische foutenlast.

P.Trio

M. van der Eycken, e. a., *Leden van de Duitse orde in de Balije Biesen* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse orde in de Balije Biesen I; Bilzen: Historisch studiecentrum Alden Biesen, 1994, 367 blz., Bf. 950,-, ISBN 90 802208 1 7).

Het in 1988 opgerichte Historisch studiecentrum Alden Biesen stelt zich ten doel de geschiedenis van de Duitse orde in de Nederlanden te bestuderen. Deze geestelijke ridderorde, gesticht in 1198, is vooral bekend wegens zijn activiteiten in Oost-Europa. Daar werd in de dertiende eeuw een territoriale staat opgebouwd die op het hoogtepunt van zijn bloei, ca. 1400, Noord-Polen en de huidige drie Baltische staten omvatte. Na 1400 raakte de orde in verval. In de zestiende eeuw werd haar territorium verdeeld over Polen, Rusland en Brandenburg. De orde ontwikkelde zich daarna tot een verzorgende instelling die alleen open stond voor de adel en waar jongere zoons uit adellijke geslachten terecht konden. Hoewel men pogingen bleef ondernemen om de militaire functie te doen herleven, kwam hiervan weinig terecht. De meeste vestigingen van de orde, commanderijen genaamd, lagen in het Duitse Rijk. Vanaf 1300 waren deze gegroepeerd in balijen, een soort districten. De vestigingen ten noorden van de grote rivieren behoorden tot de balije Utrecht, die ten zuiden van de Maas vormden de balije Biesen. Aan het hoofd van een balije stond de landcommandeur.

In 1994 startte het studiecentrum met de uitgave van een wetenschappelijke reeks. Het hier te bespreken eerste deel bevat drie bijdragen. Michel van der Eycken, afdelingshoofd van het Rijksarchief te Hasselt en ondervoorzitter van het studiecentrum, stelde lijsten samen van leden van de balije met biografische gegevens over afkomst, levensloop en loopbaan binnen de orde. Anders dan in Oost-Europa kende deze balije als leden alleen ridders, priesters en zusters. Van deze laatste kon Van der Eycken overigens maar een klein aantal terugvinden. De lijsten beslaan de periode 1220 tot 1809, in welk jaar de balije definitief werd opgeheven.

De tweede bijdrage is afkomstig van Udo Arnold, hoogleraar aan de Friedrich-Wilhelms-Universität in Bonn en voorzitter van de internationale commissie tot onderzoek van de Duitse orde. Zij handelt over het leven van Edmund von Werth (? - 1292). Geboren in een dorpje ten noorden van Koblenz werd Edmund, na ingetreden te zijn in de orde, aangesteld tot bisschop van het gloednieuwe bisdom Koerland. Aangezien de orde nog bezig was dit gebied te pacificeren en in alle opzichten de lakens wenste uit te delen, had Edmund weinig te doen. Ook al wegens een gebrek aan een behoorlijk inkomen zocht en vond Edmund een nevenbetrekking: die van wijbisschop die rondtrok door het Duitse Rijk. Wat nu nog van hem rest is een fraaie grafsteen in de kerk van Alden Biesen.

Jozef Mertens, wetenschappelijk medewerker van het studiecentrum, schreef een biografie van Edmond Godfried van Bocholtz-Hinsbeck. De familie Van Bocholtz stamde uit de omgeving van Lobberich (even over de grens ten oosten van Venlo) en was geparenteerd aan de Limburgse geslachten Hoen van Geleen, Hoen van Amstenrade en Cortenbach. Zij bezat kastelen en heerlijkheden, maar vanaf de zestiende eeuw werden verschillende functies in het prins-bisdom Luik belangrijker. De familie voerde een actieve 'plaatsingspolitiek': jongere zoons en dochters kregen een prebende toebedeeld in een rijk klooster of een kapittel. Favoriet waren de abdij van Munsterbilzen (voor de vrouwen) en het St. Lambertuskapittel van Luik (voor de mannen). Edmond Godfried trad in in de Duitse orde, waar hij in 1658 werd gekozen tot landcommandeur van de balije Biesen. In die functie voerde hij een ambitieuze politiek die er op was gericht rond Alden Biesen een territoriale staat te vormen. Dankzij zijn uitstekende relaties met de Duitse keizer, de grootmeester van de orde, en de prins-bisschop van Luik en door heerlijkheden aan te kopen had dit plan wellicht verwezenlijkt kunnen worden. Het vorstendom Luik-Loon verkeerde als staat nog in een vroeg stadium van ontwikkeling. Zo was er geen staand leger en combineerde de vorst zijn functie met diverse andere functies in het Duitse Rijk. De grootste plannen mislukten echter, volgens Mertens doordat er binnen de balije, die in 1668 12 ridders en 20 priesters telde, openlijk verzet ontstond tegen de geldverslindende plannen van Edmond. Het besef een gemeenschap te vormen, waarbinnen de landcommandeur slechts *primus inter pares* was, botste met de sterk op zijn persoon georiënteerde politiek van Edmond. Deze komt daarbij naar voren als een ijdele, niet erg tactvolle man die graag pronkte met titels en door hoger geplaatsten verleende gunstbewijzen.

De plaatsingspolitiek van vader Bocholtz schoot over zijn doel heen: doordat twee zoons jong en zonder nageslacht stierven bleven Edmond en de eveneens tot de geestelijke stand behorende broer Ferdinand als enig erfgenaam over. Dit verklaart voor een deel de persoonlijke relatie die Edmond opbouwde met Otto Maximiliaan van Rochow. Deze edelman uit de Palts ging over naar het katholicisme en toonde zich geïnteresseerd in de orde. Edmond bracht een deel van het familievermogen onder in een stichting die voor Rochow was bestemd. Verder schiep hij speciaal voor hem een nieuwe functie, die van maarschalk van de balije. Helaas trad Rochow in het huwelijk, met een nicht van de landcommandeur, om kort daarop te sterven. Mertens vond in de archieven geen bewijzen voor het bestaan van een homofiele relatie tussen beide heren, maar sluit dit anderszins ook niet uit. Broer Ferdinand poogde zijn naam te vereeuwigen door

een fonds te stichten bestemd voor adellijke — dat natuurlijk wel — studenten die priester wilden worden.

Het artikel van Van der Eycken is buitengewoon nuttig als naslagwerk. De archieven waaruit hij zijn gegevens haalde bevinden zich thans in Wenen, Düsseldorf, Hasselt, 's-Hertogenbosch, Luik en Maastricht. De lijst maakt op mij een zeer gedegen indruk. Het artikel van Amold stelde mij enigszins teleur. Veel meer waardering heb ik daarentegen voor de studie van Jozef Mertens. De figuur van Edmond Godfried komt goed uit de verf als die van een ambitieuze man die doordrenkt was van standsbesef en contra-reformatorische vroomheid. Jammer genoeg legde Mertens niet de relatie tussen het streven van Edmond en het de laatste jaren goed bestudeerde staatsvormingsproces, terwijl met name de eerste paragrafen erg te lijden hebben onder een overvloed van genealogische gegevens. De auteur had hier kunnen volstaan met het milieu van Edmond te situeren. Een door de schrijver nauwelijks onderzochte verklaring voor de mislukking van Edmonds plannen zou ook wel eens gelegen kunnen zijn in de na 1650 verslechterende economische positie van de balije. De agrarische depressie en de frequente oorlogen moeten hebben geleid tot een daling van de vooral uit renten en pachten bestaande inkomsten van de orde.

A. C. M. Kappelhof

G. F. van der Ree-Scholten, e. a., ed., *Deugd boven geweld. Een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995* (Hilversum: Verloren, 1995, 690 blz., ISBN 90 6550 5040).

Ter gelegenheid van het 750-jarig bestaan van de stad Haarlem besloten de Historische werkgroep Haarlem en het gemeente-archief tot uitgave van een nieuw boek over de geschiedenis van Haarlem. De titel *Deugdboven geweld* is ontleend aan de lijfspreuk van de stad 'Vicit Vim Virtus'. De spreuk poogt al een beeld op te roepen van nijvere, kunstzinnige burgers; zo legt ook het boek de nadruk op sociaal-culturele aspecten van de stad.

De 750 jaar zijn in vier periodes verdeeld; 1245-1580(17-138), 1580-1770(141-310), 1770-1880 (313-454) en 1880-1995 (458-616). Spijtig genoeg is deze verdeling niet in de inhoudsopgave terug te vinden, maar wel in het voorwoord en in de rechter sprekende hoofdregels. Elk tijdvak is in zes aandachtsgebieden opgesplitst, te weten politiek, sociaal-economische verhoudingen, godsdienst, onderwijs en wetenschap, letterkunde en muziek en beeldende kunsten en nijverheid. Hoewel hierdoor terugkerende thema's en titels onvermijdelijk zijn, had een grotere variatie in woordkeus geen kwaad gekund (tot drie keer toe bijvoorbeeld heet een hoofdstuk *Letterkunde en muziek*). Dat er met een schrijverscollectief van 48 personen niet valt te ontkomen aan (een beperkt gebleven) inconsistentie is begrijpelijk; slechts een paar keer worden gegevens dubbel gepresenteerd en is er in de opmaak geen overeenstemming. Met een duidelijke samenvatting aan het begin van elk hoofdstuk is dat ook niet zo nodig, maar jammer is het wel dat er aan het eind van een hoofdstuk soms wel en dan weer geen conclusie wordt gegeven. Aan het eind van elk deel was een conclusie zeer zeker op zijn plaats geweest.

Na deze aanmerkingen over de indeling van dit bijzonder lijvige en prachtig vormgegeven boek moet worden opgemerkt, dat het een met gegevens volgeladen, boeiend boek betreft. Het is voor historici, maar juist ook voor leken, toegankelijk, onderhoudend en prettig te lezen. De grote lijnen blijven, ondanks de grote hoeveelheden details en anekdotes, prima te volgen. Hoewel Haarlem door de eeuwen heen geen trendsetter is gebleken (getuige de herhaalde ontmanteling van de Coster-legende in de verschillende hoofdstukken over de boekdrukkunst),